

БУЛІНГ ЯК ВНУТРІШНЯ МОТИВАЦІЯ ДО САМОСТВЕРДЖЕННЯ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ (ЗА ПОВІСТЮ Ю. ЧЕРНІЄНКО «ПОМСТА»)

Макарова Т. М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
просп. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-8436-9432
makarova.vivat@gmail.com*

Ключові слова: булер,
мотивація, жертва,
конфлікт, самоусвідомлення.

У процесі аналізу повісті Ю. Чернієнко «Помста» було схарактеризовано позицію головної героїні крізь призму світогляду її однокласників і визначено причини внутрішньої мотивації Міри до самоствердження. Дослідниця доходить висновку, що основними передумовами виникнення булінгу у класі та чинниками, які посприяли зміні сприйняття дівчини та зумовили такі негативні наслідки, є: презирство до людей, відсутність власної думки, страх, зміна усвідомлення життєвих цінностей, психологічна травма через спробу звалтування, втрата довіри з боку дорослих (як рідних, так і вчителів). Також окреслено процес внутрішньої мотивації Міри та визначено етапи його формування та критерії «інакшості». Головна героїня приходить до розуміння того, що тільки принесенням себе в жертву можна взяти верх над слабшими, бо сучасні підлітки по-іншому не зможуть усвідомити своєї вини. Треба триматися гідно, бо слабких сучасний соціум швидко знищує. Саме в цій рисі характеру Міри простежується філософія конкордизму В. Винниченка «бути чесним із самим собою», навіть якщо цей принцип зумовлений страхом боятися бути собою. Згодом усвідомлення «інакшості» стає особистим імунітетом дівчини та виробляє відчуття гордості в тому, що жертва переросла булерів.

Отже, самоствердження Міри проявляється в тому, що дівчина не просто усвідомлює наслідки, обмірковує варіанти завершення конфлікту, а й замість злості вирішує остаточно йти до кінця. Та найважливіше – не помста, а здатність бути собою, сприймати свідомо себе таку як є, й довести масі, що саме вона є жертвою, залежною від соціальних настанов, булінгу. Така модель поведінки Міри демонструє новий неочікуваний процес переродження особистості. Сама ж Ю. Чернієнко в образі головної героїні розкриває здатність жертви долати соціальні стереотипи й доводити іншим свою вищість. Тож спроба змінити цей світ, відверто оцінити свою поведінку й у процесі очного змагання розкрити очі на кожного з однокласників і їх керівників, свідчить про те, що сучасна література є дієвим ресурсним методом боротьби з булінгом, завдяки якому вперше описується не сама проблема, а її витoki.

**BULLYING AS AN INTERNAL MOTIVATION FOR SELF-AFFIRMATION:
CAUSES AND CONSEQUENCES (BASED ON THE STORY “REVENGE”
BY Y. CHERNIENKO)**

Makarova T. M.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
Gagarina ave., 26, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8436-9432
makarova.vivat@gmail.com*

Key words: *bullyer, motivation, victim, conflict, self-awareness.*

In the process of analyzing the novel “Revenge” by Yulia Chernienko, the position of the main character was characterized through the prism of the worldview of her classmates and the reasons for Mira’s internal motivation for self-affirmation were determined. The researcher concludes that the main prerequisites for the emergence of bullying in the classroom and the factors that contributed to a change in the girl’s perception and caused such negative consequences: contempt for people, lack of one’s own opinion, fear and change in awareness of life values, psychological trauma due to attempted rape, loss of confidence from adults (both relatives and teachers). The process of Mira’s internal motivation is also outlined and the stages of its formation and the “otherwise” criteria are determined. The main character understands that only by sacrificing herself is it possible to prevail over the weaker ones, because modern teenagers will not be able to realize their guilt in any other way. You should behave with dignity, because modern society quickly destroys the weak. It is in this character trait of Mira that Volodymyr Vinnichenko’s philosophy of concordism “be honest with oneself” can be traced, even if this principle is determined by the fear of being oneself. Subsequently, the awareness of “otherness” becomes the girl’s personal immunity and produces a feeling of pride that the victim has outgrown the bullies.

So, Mira’s self-affirmation is manifested in the fact that the girl not only realizes the consequences, considers options for ending the conflict, but instead of anger, she decides to finally go to the end. But the most important thing is not revenge, but the ability to be yourself, to perceive yourself as you are, and to prove to the masses that it is she who is the victim, dependent on social attitudes, bullying. This model of Mira’s behaviour demonstrates a new, unexpected process of personality regeneration. Yulia Chernienko herself, in the image of the main character, reveals the victim’s ability to overcome social stereotypes and prove to others her superiority. So, an attempt to change this world, to frankly evaluate one’s behaviour and, in the process of face-to-face competition, to open one’s eyes to each of one’s classmates and their leaders indicates that modern literature is an effective resource method of combating bullying, thanks to which for the first time it is not the problem itself that is described, but its origins.

Постановка проблеми. Підлітки – це вразлива категорія, яка намагається вирішувати дорослі проблеми по-дитячому, саме тому припускається багатьох помилок, адже не вистачає досвіду, а набути його ще немає можливостей, та досить часто й не вистачає часу на їх осмислення, бо рішення варто ухвалити швидко. А воно вже буде оцінене не батьками, а соціу-

мом, який також ще проходить процес адаптації до дорослого життя, однак береться за правосуддя та виносить вирок, який вартує життя окремої людини на фізіологічному та психологічному рівнях. Саме тому профілактика та спроба вирішення проблеми через твір художньої літератури розглядається у статті як один зі способів боротьби з булінгом.

Активізується вказана проблема й працями літературознавців. Зокрема, В. Кисіль вважає, що «дитяча травма спричинена зміною соціального середовища та пристосуванням до нього» [3, с. 43]. Т. Качак вказує на нові «способи побудови і презентації образів дітей» – «три наративні різновиди: оповідь від першої особи, розповідь від третьої особи, синтез цих типів нарації» [2, с. 151], а найголовнішим критерієм є «психологічна особливість характеру й тип взаємодії в соціумі» [2, с. 167]. Сама ж Ю. Чернієнко переконана, що нині важливо говорити про булінг, адже «наш мозок – економічна система, він береже свої ресурси. Тому для типових завдань і ситуацій має заготовлені автоматичні реакції, їх послідовності – поведінкові «патерни» [5, с. 1]. І тільки вивчення наслідків мотивації й самозахисту дасть можливість «змінити вже раніше сформовані та створювати нові патерни реагування на ситуації цькування, спостерігачем чи учасником яких може стати підліток» [5, с. 1].

Сучасна література для підлітків уперше описує не саму проблему, а її дію із середини. Не боротьбу з нею, а здатність виробити імунітет до неї, або ж отримати навички протистояти жорстокій меті, яка насправді виступає вразливішою, ніж сама жертва. Таке оголення дійсності є насправді новим і виступає водночас відповіддю на питання щодо боротьби з булінгом і його жертвами: «встановлення сучасного специфічного конфлікту та свідомої роботи з непорушними раніше табу» [1, с. 28]. Однак проблема булінгу як одного зі способів внутрішньої мотивації до самоствердження в повісті «Помста» Ю. Чернієнко взагалі ще не розв'язана, саме це вказує на актуальність її дослідження.

Мета статті – вивчити зміст, образне втілення, причини та наслідки проблеми булінгу як внутрішньої мотивації до самоствердження в повісті Ю. Чернієнко «Помста».

Завдання статті: 1) дослідити процес формування проблеми булінгу в літературознавчій рецепції й окреслити світоглядні настанови Юлії Чернієнко в повісті зокрема та у світі загалом; 2) з'ясувати ступінь дослідження проблематики повісті Ю. Чернієнко «Помста»; 3) проаналізувати образ Міри крізь призму світогляду її однокласників із метою визначення причин внутрішньої мотивації до самоствердження та простеження життєвих принципів власного «Я».

Предмет дослідження є проблема булінгу як внутрішньої мотивації до самоствердження героїні твору Ю. Чернієнко «Помста» під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Об'єкт дослідження: образ Міри як жертви булінгу (за повістю Ю. Чернієнко «Помста»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна література для дітей і юнацтва стає новим

рушієм багатьох проблем, які досить довго замовчувалися в суспільстві, однак були характерними для нього. Зокрема, вивчаючи проблему булінгу в літературознавстві, дослідники зосереджували свою увагу на «персонифікації» як способі презентації внутрішнього конфлікту із зовнішнім «КОНФЛІКТ «Я» – «ІНШИЙ»» [4, с. 75]; на формуванні образу залежно від «типу зображення дійсності, закономірностей взаємодії, складників змісту та форми художнього твору, жанрових домінант» [2, с. 144] та моделі зображення персонажів «у центрі літературної розповіді один герой/героїня, яких автор подає багатопланово, зосереджує детальну увагу на зовнішності та внутрішньому світі» [2, с. 152]; на варіантах вирішення проблеми: «кожен із них показує різновиди розправи над однокласниками, проте незмінним залишається почуття провини з боку Міри. Жорстокість не змогла зруйнувати її світлу душу» [6, с. 116]. Тож, способи осмислення окресленої проблеми свідчать про складність її вирішення, адже перед нами тонка дитяча душа, часто агресивна від того, що її не чують, не сприймають і підозріло не підтримують.

Досить обмеженим є і вивчення обраного твору в літературознавстві. Зокрема, сама авторка оцінює повість так: «жесть» [5, с. 3], а згодом уточнює, що «її героїня потерпає від морального знущання і принижень» [5, с. 3]. Пропонує письменниця й варіант вирішення проблеми булінгу – бібліотекотерапія, яка «знайомить дитину зі складними життєвими ситуаціями для досягнення їхніх причинно-наслідкових зв'язків» [5, с. 2]. Т. Качак вказує на новий тип дитини-персонажа у творі – «дитина-аутсайдер», ознакою якого є «знаходження поза межами групи», «інакшість», яка проявляється в соціальному статусі; відмінному навчанні; власних поглядах і оцінках, які розходяться з позицією всієї групи (класного колективу), схильності до самотності; надмірному лідерству» [2, с. 155–156], та підкреслює, що саме він представлений у творі «Помста», де Міра стає «жертвою психологічного, економічного і соціального булінгу» [2, с. 156]. Д. Гребенькова зосереджує свою увагу на тому, що «твори «Пампуха» А. Шавлач і «Помста» Ю. Чернієнко варто додати до шкільної програми», бо вони є яскравим прикладом, який можна використовувати «як у навчальному процесі, так і під час виховної години» [1, с. 32]. Н. Тендітна та Ю. Заблоцька вважають, що в повісті «Міра Ігнатенко чітко усвідомлює, що «жорстокістю жорстокість не викоринити» [6, с. 116] та, маючи два варіанти вирішення проблеми, розуміє, «що кожен із них показує різновиди розправи над однокласниками, проте незмінним залишається почуття провини з боку Міри. Жорстокість не змогла зруйнувати її світлу душу» [6, с. 116].

Отже, представлені результати досліджень науковців свідчать про складність образу головної героїні та важливість обґрунтування її позицій. Однак літературознавці не визначають сутності поняття «булінг», а вивчають його практичну складову частину та пропонують моделі врегулювання конфліктних ситуацій.

Свідомість дитини від народження є чистою, позбавленою чітких морально-етичних критеріїв. І найперші соціальні настанови в нас формуються завдяки світогляду батьків. Так відбувається і в житті Міри (головної героїні повісті «Помста» Ю. Чернієнко), яка, будучи ще п'ятирічною дівчинкою, відчувала лише любов родини: «ми з мамою і татком пізно поверталися додому. У мене злипалися повіки, хотілося спати. Тато підняв мене і посадив на плечі. Я радісно обплела рученятами його голову. І так ми йшли: тато, його маленька принцеса Міра і казкова фея – мама. Мені було добре й затишно» [7, с. 18], а згодом – цей ідеалізований світ зазнає руйнувань. У свої шість Міра побачила насилля від батька: «Він звалив маму на ліжко й почав гамселити кулаками. Я кинулася рятувати її. Хапала батька за ноги, плакала, благала» [7, с. 19], що послужило причиною її першої втрати. І це дійсно так. Коли дитина бачить прояв насилля в родині, вона отримує низку психологічних проблем. У Міри це спочатку проявилось у виникненні почуття страху: «цю ніч ми спали з мамою вдвох у моїй кімнаті. Сон був тривожний, бо в сусідній хропів тато. Звідти підступав страх, ніби там була не людина, а лютий звір» [7, с. 19], та в агресії, яка буде спостерігатися згодом. Загалом, ця травма нагадуватиме Мірі про себе протягом усієї повісті. Пізніше перед нами постає вже першокласниця, яка поки все ще сприймає світ із відкритими обіймами. Це яскраво засвідчує епізод із кошеним: «раптом почула нявкання. Це ж кошеня! Воно сиділо біля калюжі й тремтіло. Я розирнулася в пошуках кішки – ніде нема. Взяла кошеня і притисла до грудей, щоб зігріти <...> Мені було дуже шкода кошенятка. І тут я згадала, що на першій перерві в їдальні на мене чекатиме булочка й склянка молока. Буде чим напоїти котика» [7, с. 20]. Здавалося б, звичайний щирий жест дитини, а відгук на нього виявився неочікуваною негативною реакцією вчительки. Дівчинка добре розповіла вірш і очікувала на похвалу, але замість цього зіткнулася зі знущаннями: «а тепер поясни, чому ти прийшла до школи у брудній кофтині? <...> Такої бруднулі в моєму класі ще не було. І як тобі не соромно? Ти ж дівчинка» [7, с. 20]. Навіть тоді, коли Олена Василівна зрозуміла причину такого зовнішнього вигляду, вона не вибачилася перед ученицею та не відзначила добрий учинок Міри, а продовжила цькування: «котам не місце у класі, і таким бруднулям, як ти, теж. Іди помийся»

[7, с. 21]. Така негативна реакція вчительки вказує на те, що доброта не ціниться. Однак учинок Міри тут виявився ні до чого, оскільки в Олені Василівни були свої мотиви такої реакції: «батьки збирали гроші класній на подарунок до Дня вчителя. Хотіли купити телевізор. Мама не мала змоги одразу віддати свою частку, тож пообіцяла, що це зробить протягом двох місяців. Голова батьківського комітету зверхньо глянула і прошипіла: «Тоді взагалі не треба!». А мама подумала, що нам справді пішли на поступки. Ось так <...>» [7, с. 22]. Але Міра про це дізналася вже в п'ятому класі, а до цього думала, що «гірша за всіх, бо хіба може вчителька отак просто чіплятися до мене» [7, с. 22]. А Олена Василівна взяла за звичку викликати Міру до дошки і за щось «вчитувати». І дівчинка це б стерпіла, але неприязнь вчительки швидко передалася однокласникам: «ніхто вже не грався зі мною на перервах, не хотів сидіти за партою. Потім почали зникати речі: улюблена стирачка з Чіпом і Дейлом, рожева пластикова лінійка, м'яке іграшкове мишеня, яке жило в дерев'яному пеналі <...>» [7, с. 22]. Однак саме ця низка подій і зумовила зниження самооцінки Міри.

Загалом, можна виокремити у свідомості Міри два випадки, коли її чаша терпіння переповнювалася. Один із них, головний, стався в ліцеї під час виголошення вироку, коли стояла в жилеті із саморобною вибухівкою, а інший – трапився в шостому класі, коли Міра відшмагала скакалкою однокласницю на уроці фізкультури: «Я теж – дівчинка, така, як і ти, пульсувало в голові. Я теж маю право на захист! <...> Не думай, що ти краща! І якщо немає кому, я стоятиму за себе сама!» – стугоніло у скронях» [7, с. 24]. У цій ситуації маленька Міра показала свою внутрішню силу. Її вчинок став результатом побаченого в дитинстві й усвідомлення того, що, навіть якщо буде по-доброму ставитися до однокласників, то її все одно не почують. Цей епізод допоміг Мірі відкрити нову грань своєї особистості, відголосок якої проявиться згодом у ліцеї в одинадцятому класі.

Нехарактерними для дівчаток цього віку були й стосунки Міри з мамою. Дівчина не ділилася з нею розповідями про булінг із боку вчительки в початковій школі та про знущання однокласників уже в ліцеї, бо «не хотіла її засмучувати» [7, с. 22]. Таке прагнення героїні захистити матір, яка довгий час потерпала від знущань батька, свідчить про високий рівень усвідомлення наслідків проблеми булінгу та її духовну вищість над дорослими людьми. Але, незважаючи на це, Міра змогла зберегти досить теплі стосунки з мамою. Навіть після ситуації з Мілою жінка не засуджує доньку, навпаки, підтримує, як може: спочатку змінює навчальний заклад («за вечерею мама ска-

зала, що невдовзі я ходитиму до іншої школи, а до якої – змовчала. Її загадкова усмішка підказала, що на мене чекає сюрприз. Наприкінці травня мене перевели до Політехнічного ліцею, за навчання в якому потрібно було платити чималу суму. Радісним передчуттям жила я все літо. Це було літо надії. Найкраще з тих, що я мала до і після <...> Я була на сьомому небі від щастя» [7, с. 25]), а згодом – влаштовує в табір відпочинку на березі моря, для емоційного відновлення доньки.

Міра Ігнатенко очікувала, що в ліцеї все буде інакше, але, як ми знаємо, мрії та життя – це дві несумісні речі: «нові однокласники приглядалися до мене, були привітні, не обривали розмов, коли підходила до них. І тільки-но впустила в серце думку, що я серед них «своя», вони показали справжні обличчя» [7, с. 26]. Дівчинка знову зіткнулася зі знущаннями і цього разу чаша її терпіння не тільки переповнилася, але й луснула: «ви були моїм другим шансом і зіпсували його. Зробили все, аби змусити мене почуватися ніким. Ваша логіка зрозуміла: якщо я не така, як ви, то не варта вашого товариства. А я шукала таких, як я, і не знайшла» [7, с. 28]. Саме тут, в 11 класі, ми бачимо вже не маленьку Міру, яка дивиться на світ з дитячою безпосередністю, а дорослу дівчину з безліччю психологічних травм, яку зламали: «ви не думали, що в мене теж є бажання і почуття? А я довго не розуміла, що треба знайти в собі мужність заявити про себе. Коли кажуть, що ти нездара, – вірити в себе! Коли називають потворою – бачити в собі красуню! <...> Ви не знаєте, навіщо я це роблю, що хочу довести? Ось, слухайте: нічого не хочу довести вам! Доводжу собі. І вже довела, прийшовши сюди, обперезана смертю. І здатна на вчинок! Я – вільна! Від себе... від вас...» [7, с. 29].

Проблема низької самооцінки головної героїні присутня протягом усієї повісті. Міра довгий час загаяла себе в рамки: «я завжди маю поводитися як вихована дівчинка. Навіть тоді, коли всередині все пече» [7, с. 30], намагалася змінювати внутрішню мотивацію, терпіла знущання однолітків протягом стількох років: «о, хоч і невеличка, але втіха: я не безнадійна, коли про мене так відгукуються!» [7, с. 31]. Дівчинка буквально не відчувала власної цінності, а це і є відповіддю на питання щодо причин залежності від булінгу: «встати й піти, щоб уникнути тортур? Але я ще не була здатна на протест. О Боже, хто навчив мене боятися бути собою? Якби я тоді змогла піти, заявивши в такий спосіб про себе, то, можливо, наступні чотири роки були б іншими. І я була б іншою, і, можливо, не довелося б чинити так зі своїми кривдниками» [7, с. 33].

Цікавим моментом також є хобі Міри – читання художньої літератури. І в цьому не було нічого

поганого, якби не «але». У ліцеї була ще одна людина, яка мала точно таке ж захоплення. Проте мотиви їх книготерапії різні: «Макс кивнув – і знову до книги. Я всміхнулася. Ми з ним трохи схожі. Я теж читаю під партою. Для мене книжка ліки від суму, а для нього відволікання від малозначущого» [7, с. 34]. Міра, за допомогою процесу читання, просто намагалася максимально уникнути контакту із зовнішнім світом. І це спостереження підтверджується під час розмови із психологинею: «мрію увійти в порожній клас, сісти за парту і бути єдиною ученицею аж до випускного» [7, с. 35]. Тож, таке формулювання майбутнього Міри Ігнатенко свідчить про цілковиту втрату своєї відкритості та прагнення до замкненості у власному світі. І це усвідомлення зовсім не ошчасливило Міру. І тільки через декілька років перед нами постане вже інша дівчина, яка не тільки усвідомила власну цінність: «колись я соромилася бути інакшою. Тепер – це мій захист» [7, с. 43], а й навчилася «думати про себе з гордістю: я – не така, як вони» [7, с. 43]. Така зміна позиції головної героїні повісті Ю. Чернієнко «Помста» вказує на еволюцію її світогляду.

Посприяли внутрішній мотивації Міри і представники педагогічних колективів (класні керівники, психологи), які знали про проблему булінгу, однак не вирішували її. Саме цим і зумовлена відмова Міри відпустити однокласників, оскільки, на її думку, «треба було раніше почути мої беззвучні волювання про допомогу! <...> А тепер пізно. Скажи їй. Скажи, що педагог із неї нікудишній, якщо під її носом згряя шакалів терзала жертву, а вона була сліпа й глуха аж цілих п'ять років <...>» [7, с. 134–135]. Тож, авторка твору окреслює ще один аспект булінгу – це байдужість педагогів до проблем учнів. Та саме фінал повісті ілюструє внутрішню мотивацію Міри до самоствердження, яка не тільки змогла змінити особисті світоглядні настанови, а ще й наважилася на самосуд, оскільки: «Остаточне рішення: вони винні! Заслуговують кари. Я не можу зрадити задумові. Мушу дійти до кінця» [7, с. 144–145]. Тож саме ця здатність героїні довести перевагу над іншими й усвідомити власне «Я» свідчить про остаточну трансформацію Міри. Тепер авторка повісті представляє читачеві модель «нової» Міри, яка не тільки готова боротися за себе: «Я вирішила діяти. І головним для мене була не помста. Я хотіла бути собою і не боятися робити те, що вважатиму за потрібне. Ми всі того дня мали переродитися, насамперед – я!» [7, с. 15], а й відкрити очі кожному з однокласників на проблему булінгу. Однак суспільство ще не було готове до відвертого діалогу, саме тому більшість так і продовжувала просто звинувачувати Міру, бо завжди легше шукати винного. Власні помилки складно визнати, проте, сподіваюсь, що

десь глибоко в душі кожен із них засвоїв цей урок життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у результаті проведеного аналізу образу Міри крізь призму світогляду її однокласників і визначення причин її внутрішньої мотивації до самоствердження було окреслено основні передумови виникнення булінгу у класі: страх іти проти натовпу; розвага через усвідомлення своєї влади над іншими; гра на почуттях; самоствердження дівчат через приниження слабшого; ставлення до людини ніби вона не існує і переважно неутручання більшості в ситуацію. Усі вони посприяли зміні сприйняття Міри та зумовили такі негативні наслідки: презирство до людей, відсутність власної думки, страху, зміна сприйняття життя; психологічна травма через спробу згвалтування; втрата довіри з боку дорослих (як рідних, так і вчителів). Однак соціум залишився байдужим навіть після перенесеного страху можливої загибелі. Саме тому фінал повісті засвідчує суцільний егоїзм і банальну примітивну свідомість індивіда, який заради задоволення своїх низьких біологічних інстинктів ладен убити жертву. Згодом усвідомлення інакшості стає особистим імунітетом дівчини та виробляє відчуття гордості в тому, що жертва переросла булерів. Та слабким місцем для реалізації самосуду виявляється «гнила» педагогічна система, яка від початкової і аж до старшої школи була і є глухою та сліпою щодо проблем підлітків і не тільки не намагалася допомогти, а й сама стала жертвою цієї жорстокої дійсності. Тож саме художній літературі належить найголовніше завдання – не тільки максимально збільшувати читацьку аудиторію (шляхом актуалізації жанрово-тематичного діапазону творів), а й пропонувати моделі поведінки жертв булінгу, розробляти варіанти вирішення конфліктів та ілюструвати їх молоді, яка схильна до самотності та зниженої самооцінки. Саме в цьому й полягає перспектива подальших літературознавчих досліджень окресленої проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребеньова Д. Твори Young Adult у шкільній програмі. *Філологія XXI століття* : збірник науково-популярних праць XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 20 квітня 2023 р. Харків, 2023. С. 27–33.
2. Качак Т. Образ дитини – концептуальна основа сучасної української прози для дітей та юнацтва. *Дискурс непростого дитинства. У колі мови, літератури і культури* : збірник статей / за ред. К. Якубовської-Кравчик, Л. Стефановської. Т. XXIII. Варшава, 2021. С. 141–172.
3. Кисіль В. Дитяча травма як елемент зав'язки літературного твору для дітей та юнацтва. *Дискурс непростого дитинства. У колі мови, літератури і культури* : збірник статей / за ред. К. Якубовської-Кравчик, Л. Стефановської. Т. XXIII. Варшава, 2021. С. 37–44.
4. Марценюк Т. Психологія інакшості в сучасній українській дитячій літературі : кваліфікаційна робота : 035.01. Острого, 2020. 93 с.
5. На боці читача: думка психолога й бібліотекаря про булінг у літературі. URL : <http://nus.org.ua/larticles/na-botsi-chytacha-dumka-psykhologa-j-bibliotekarya-pro-buling-u-literaturi> (дата звернення: 06.06.2019).
6. Тендітна Н., Заболоцька Ю. Помста як виклик булерам у творах М. Кідрука та Ю. Чернієнко. *Горбачуківські студії* : матеріали Всеукраїнської заочної науково-практичної інтернет-конференції, м. Слов'янськ – Дніпро, 24–27 квітня 2023 р. Слов'янськ ; Дніпро, 2023. Вип. 8. С. 169–175.
7. Чернієнко Ю. Помста : повість. Київ : ВЦ «Академія», 2019. 160 с.

REFERENCES

1. Hriebienova, D.B. Tvory Young Adult u shkilnii prohrami [Young Adult works in the school curriculum]. *Filolohiia XXI stolittia* : zb. nauk.-popul. prats XIII Vseukr. naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kharkiv, 20 kvitnia 2023. Kharkiv, 2023. S. 27–33.
2. Kachak, T. Obraz dytyny – kontseptualna osnova suchasnoi ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva [The image of a child is the conceptual basis of modern Ukrainian prose for children and youth]. *Dyskurs neprostohto dytynstva. U koli movy, literatury i kultury* : zb. statei. m. Varshava / za redaktsiieiu K. Yakubovskoi-Kravchuk ta L. Stefanovskoi, Varshava. T. XXIII. 2021. S. 141–172.
3. Kysil, V. Dytiacha travma yak element zaviazky literaturnoho tvoruu dlia ditei ta yunatstva [Childhood trauma as an element of the plot of a literary work for children and youth]. *Dyskurs neprostohto dytynstva. U koli movy, literatury i kultury* : zb. statei. m. Varshava / za redaktsiieiu K. Yakubovskoi-Kravchuk ta L. Stefanovskoi, Varshava. T. XXIII. 2021. S. 37–44.
4. Martseniuk, T.V. Psykholohiia inakshosti v suchasni ukrainskii dytiachii literaturi [Psychology of otherness in modern Ukrainian children's literature]: kvalifikatsiina robota : 035.01. Ostroh, 2020. 93 s.
5. Na botsi chytacha: dumka psykhologa y bibliotekaria pro bulinh u literaturi URL [On the reader's side: a psychologist and librarian's opinion on bullying in literature]. URL: <http://nus.org.ua/larticles/na-botsi-chytacha-dumka-psykhologa-j-bibliotekarya-pro-buling-u-literaturi> (data zvernennia: 06.06.2019).

6. Tenditna, N.M., Zabolotska Yu.V. Pomsta yak vyklyk buleram u tvorakh M. Kidruka ta Yu. Cherniienko [Revenge as a challenge to bullers in the works of M. Kipechati and Y. Chernienko]. *Horbachukivski studii* : materialy Vseukrainskoi zaochnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii, m. Sloviansk – Dnipro, 24–27 kvitnia 2023 r. Sloviansk ; Dnipro, 2023. Vyp. 8. S. 169–175.
7. Cherniienko, Yu. Pomsta [Revenge] : povist. Kyiv: VTs “Akademiia”, 2019. 160 s.